

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ, ЯК ЗАСІБ ПІЗНАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Олійник М.В., аспірант

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Розроблено критерії класифікації економічних інститутів, запропоновано їх класифікацію за цими критеріями і показано можливості її застосування до аналізу інституційної динаміки трансформаційної економіки.

Ключові слова: формальні і неформальні інститути, фінансова криза, класифікація інститутів, трансформаційна економіка.

Вступ. Світова фінансова криза 2008 р. виявила слабкість інституційного устрою фінансового сектора економіки та, відповідно, обмеженість наукових уявлень щодо механізму його функціонування. Відтак, завдання адекватного наукового відображення цього устрою є, як ніколи, актуальним. Разом з тим, фінансова криза виявила необхідність подолання обмеженості традиційної інституційної методології, яка здебільшого оперує звичною класифікацією інститутів на формальні та неформальні, у тому числі в останніх публікаціях найбільш відомих авторів [див, зокрема: 9, 10]. Це підсилюється тим, що, як вірно зазначає С.Гурієв, фінансова криза явним чином підвищить попит на економічну освіту, але таку освіту, яка ґрунтується на сучасних знаннях про сучасний стан об'єкта вивчення, починаючи вже з початкових курсів економічної теорії [див.: 2]. Саме тому виникає потреба, з одного боку, поглиблювати розуміння змісту формальних та неформальних інститутів, а з іншого боку, розвивати самі критерії класифікації економічних інститутів.

Постановка завдання. Отже, критерієм поділу інститутів на формальні та неформальні частіше за все називають наявність або відсутність закріпленості відповідного механізму офіційно існуючими приписами, викладеними у загальнодоступних документах.

Певний крок уперед у розумінні співвідношення формальних та неформальних інститутів робить В. Тамбовцев. Нова інституційна економічна теорія, зазначає він, досліджує існуючі в суспільстві (а також ті, що існували колись або потенційно можливі) формальні і неформальні інститути. Під інститутами при цьому розуміються правила, що існують в єдності з механізмами примусу до їх виконання, причому ці механізми є *зовнішніми* по відношенню до будь-якого з суб'єктів, які є *адресатами* цих правил (на додаток до *внутрішніх* механізмів спонукання до виконання правил, якій міститься у людській свідомості та описується такими поняттями, як система цінностей, мораль, переконання, віра тощо). Головною дійовою особою таких механізмів виступає *гарант правила* - індивід, неорганізована група індивідів або ж організація, що спостерігає за поведінкою адресатів, виявляючи порушення правила і застосовуючи санкції до порушників з метою ліквідації вже здійснених і, *головне*, запобігання майбутніх порушень. Якщо вказані дії гаранта складають його спеціалізовану діяльність, яку він здійснює за певну винагороду, в обмін на таку винагороду, то інститут є формальним; якщо ж в ролі гаранта для деякого правила може виступити кожний його адресат, який виявив порушення, то відповідний інститут слід вважати неформальним [3, с.76].

Як можна побачити з інтерпретації В. Тамбовцева, формальність або неформальність інститутів слід пов'язувати не з наявністю або відсутністю визнання їх державою чи наявністю або відсутністю офіційного документу, що фіксує правила, а з діяльністю гаранта виконання правил, яка може бути або професійною, або спонтанною. Тобто, формальність або неформальність інститутів треба пов'язувати не зі способом (або суб'єктом) фіксації правил, а з характером дії зовнішніх механізмів спонукання до їх виконання. Такий підхід є більш адекватним, оскільки він враховує важливу особливість інститутів, як правил: правило не тільки треба визначити, але й, що набагато важливіше, забезпечити його виконання. Для умов України це є особливо актуальним, оскільки чи не головною рисою розвитку системи офіційних правил та

норм протягом останніх 5 років стало не їх впорядкування, систематизація або формування нових норм, а повне розбалансування механізму їх дотримання усіма учасниками суспільно-економічної діяльності, в тому числі найвищими посадовими особами. Це надає підстави для висновку про те, що Україна дійшла до такого стану існування держави, який описується терміном «держава, що не відбулась».

Зазначимо, що класифікація інститутів має за мету не тільки пізнання їх сутності, але й розуміння їх взаємодії. Оскільки інститути – це досить складні суспільні явища, які за своєю природою є багатофункціональними, то їх взаємодія також є різносторонньою, багатошаровою та неоднозначною за своїми наслідками для суспільства. На перший погляд, вона не піддається скільки-небудь детальному опису в силу надзвичайної кількості міжінституційних зв'язків, які до того ж вкрай важко структурувати.

Але ця проблема може бути вирішена саме завдяки запровадженню класифікації інститутів, яка покликана впорядкувати уявлення щодо змісту та форм їх взаємодії. Необхідність та важливість класифікації інститутів обумовлена не доцільністю класифікації, як такої, або не намаганням дослідника обов'язково надати класифікацію заради самої класифікації, або додати до існуючих класифікацій ще одну або декілька. Саме тому, що інституалізація суспільно-економічного життя відбувається постійно, породжуючи нові комбінації інститутів, стає очевидним, що без впорядкування усієї надзвичайно розгалуженої та заплутаної мережі суспільних взаємодій неможливо розібратися, як ця мережа функціонує, під впливом яких чинників розвивається та в якому напрямку еволюціонує.

Результати. Вже сам поділ інститутів на формальні та неформальні, охоплюючи важливу групу інститутів – інститути-норми, містить в собі у згорнутому вигляді механізм взаємодії обох груп інститутів, який достатньо ґрунтовно описаний в літературі. Так, Ю.Укіс виділяє 3 способи взаємодії формальних та неформальних інститутів: модифікація формальними інститутами неформальних; легітимізація неформальних інститутів у формальні (формалізація); деформалізація формальних інститутів та їх перетворення у неформальні [4, с. 3].

Ми вважаємо, що необхідно виділити щонайменше ще одну форму взаємодії формальних та неформальних інститутів, а саме модифікацію неформальними інститутами формальних, виходячи з того, що взаємодія будь-яких інститутів – це двосторонній процес. При цьому необхідно розкривати змістовно сам процес модифікації. Наприклад, у середині 90-х рр. практично в усіх пост-соціалістичних країнах прокотилась (з різним рівнем загострення соціальної напруженості) хвиля створення та руйнування фінансових пірамід. В Україні цей феномен був пов'язаний із розвитком інституту довірчого управління, запровадженого Декретом Кабінету Міністрів України «Про довірі товариства». Відомо, що у розвинених країнах цей інститут набув широкого розвитку, охопивши значне коло об'єктів, включаючи майно, цінні папери тощо.

В Україні ж з самого початку розвиток цього інституту пішов не в тому напрямку, який було офіційно задекларовано. Передбачалося, що довірі товариства покликані обслуговувати процес приватизації та мають сприяти акумуляції дрібних пакетів акцій з метою підвищення якості корпоративного управління. Але реально більша частина створених у відповідності до зазначеного Декрету довірчих товариств замість роботи у сфері приватизації державного майна почала залучати у довірі управління грошові кошти населення. Фактично у країні створилась паралельна банківська система, але поза контролем з боку Національного банку України і, відповідно, без дотримання стандартів банківської діяльності, в тому числі з точки зору належного виконання зобов'язань перед клієнтами.

Цьому сприяло, між іншим, і те, що російськомовний та україномовний офіційні тексти Декрету КМУ, опубліковані у різномовних виданнях газети «Голос України», не відповідали один одному, а саме, в одному з них довірчим товариствам не надавалось права залучати у довірі управління грошові кошти, а в іншому – дозволялось. Навряд чи можна вважати це випадковістю, але факт залишається фактом – внесення одного зайвого слова у нормативно-правовий акт відкрило потужний канал розгортання кримінальних процесів в економіці та дискредитації на довгий час прогресивного економічного інституту, що відбулась після серії гучних скандалів на фінансовому ринку.

Таким чином, зазначена класифікація інститутів дозволяє в загальних рисах отримати уявлення про можливі способи їх взаємодії, і в цьому вона заслуговує на підтримку. Але в той же час, вона, з одного боку, не дозволяє розкрити характер та наслідки цієї взаємодії, а з іншого

боку, не враховує наявності інших інститутів, які не є нормами, але реально функціонують в економічному середовищі. І тому, безумовно, виникає потреба в розробці додаткових класифікацій, які б надавали можливість охоплювати більш широке коло інститутів.

Однією з них може бути класифікація інститутів на публічні та непублічні. На перший погляд, вона мало чим відрізняється від попередньої класифікації. Але ми вкладаємо в неї зовсім інший зміст, а саме, публічність ми пов'язуємо з діяльністю держави та інститутів, створюваних нею, а непублічні інститути – з діяльністю громадянського суспільства та розвитком процесів самоорганізації соціуму. Цей зріз інституційного середовища набуває особливого значення у сучасних умовах, коли загальноновизнаним є процес кризи механізмів державного регулювання у світі, і тому активізується створення непублічних інститутів, який не завжди є прогресивним, а це, у свою чергу, потребує належної уваги та контролю з боку суспільства. Типовим прикладом непублічного інституту виступає соціальна мережа. Соціальні мережі можуть бути як формальними, так і неформальними, що робить їх особливо цікавими для дослідження.

З іншого боку, усередині публічних інститутів можуть розвиватись, окрім формальних, також і неформальні інститути, дія яких здатна справляти деструктивний вплив на динаміку публічних інститутів. Наприклад, інститут лобізму може бути як формальним (в деяких країнах він узаконений відповідними законодавчими актами), так і неформальним (наприклад, в Україні), і залежно від цього, він може бути як конструктивним, так і деструктивним чинником для розвитку інституту держави, і тим самим впливати на розвиток економіки у певному напрямку.

Важливою властивістю будь-якого інституту є його місце у системі інститутів та здатність впливати на інші інститути. З огляду на це виникає необхідність теоретичного відображення цих впливів та їх оцінки (кількісної та якісної) за допомогою відповідних класифікацій. Ми вважаємо за доцільне використовувати при цьому декілька критеріїв.

Перш за все, з точки зору справляння впливу на економічні процеси слід розділяти формальні та реальні інститути. Під формальними розуміються інститути, що існують в економічній системі, але не справляють відчутного впливу на відповідні боки економічного життя, задля впорядкування яких вони були запроваджені, а під реальними – інститути, що справляють такий вплив.

Ця класифікація не співпадає з попередньою класифікацією інститутів на формальні та неформальні, оскільки в ній формальний характер інституту пов'язується із його нормативним закріпленням, а не з оцінкою його впливу на інституційне середовище. Наприклад, інститут приватної власності на землю в Україні існує формально лише з точки зору його нормативної закріпленості, але залишається при цьому формальним в плані впливу на офіційну систему економічних відносин в аграрному секторі економіки, в той час як в розвинених країнах він є цілком реальним та дієвим.

Але при цьому треба зазначити, що формальний характер цей інститут носить лише усередині офіційної системи економічних відносин в АПК, в той час як у тіньовій підсистемі він є чи не найвпливовішим інститутом, який окреслює межі взаємодії усіх учасників відносин в цій сфері. Статистично відповідні процеси відслідковувати неможливо, оскільки офіційного механізму купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення в Україні поки що не існує, але побічні дані щодо потужності дії цього інституту у великій кількості постійно з'являються у пресі та інших ЗМІ при висвітленні запеклих конфліктів навколо збирання врожаїв, що все частіше супроводжуються випадками зникнення або навіть убивств учасників цих конфліктів.

З цим пов'язана необхідність та доцільність такої класифікації інститутів, як офіційні та тіньові. До офіційних слід відносити не тільки формальні, тобто нормативно закріплені інститути, але й частину неформальних, але визнаних соціумом інститутів, які застосовуються для впорядкування економічних взаємодій у спосіб, що не суперечить суспільним інтересам. Зокрема, прикладом такого інституту є торговельний звичай у різноманітних формах свого прояву. Під тіньовими інститутами розуміються такі, що, хоча і використовуються суспільством як механізми організації взаємодії економічних агентів, але не відповідають загальноновизнаному уявленню щодо відповідності інтересам суспільства та окремих соціальних груп. Типовим прикладом такого інституту є контрабанда.

Зазначена класифікація є особливо корисною при дослідженні інституційної динаміки в умовах ринкової трансформації. Наприклад, руйнація єдиного економічного простору, що стала одним з наслідків ліквідації СРСР, поклікала до життя саме інститут контрабанди (в усякому

разі, сильно сприяла його активізації), як спосіб подолання нових обмежень для обміну товарами між колишніми республіками СРСР, викликаних появленням державних кордонів замість міжреспубліканських адміністративних кордонів.

Врахування наявності двох груп інститутів – офіційних та тіньових – сприяє запобіганню завищених очікувань щодо впорядковуючого потенціалу формальних інститутів та їх переоцінки як дослідниками, так і розробниками економічної політики, оскільки зазвичай в ході такої розробки враховується переважно поділ інститутів на формальні і неформальні, який, з одного боку, не враховує неоднорідність формальних інститутів, а з іншого, потенціалу впливу на реальні економічні процеси з боку тіньових інститутів.

Так само, в процесі економічного дослідження інституційної динаміки економічної системи доречною стає класифікація неофіційних інститутів на тіньові та кримінальні. Врахування відмінностей між тіньовим та кримінальним інститутами має сенс остільки, оскільки будь-який тіньовий інститут містить у собі значний потенціал криміналізації, тобто переродження у антисупільний. Регулюючий вплив держави на розвиток економіки, полягає, між іншим, і в тому, що вона (в особі розробників та провідників економічної політики) повинна усвідомлювати, що реакція тіньових інститутів на той чи інший регулюючий захід може бути неоднозначною – від їх послаблення аж до криміналізації. Одним з характерних прикладів такого роду впливу може бути державна політика щодо оподаткування заробітної плати в Україні всередині 90-х рр. минулого сторіччя. Як відомо, тоді певний час діяла шкала прибуткового податку за прогресивною ставкою, яка доходила до 90%. Це було зроблено з метою послаблення інфляційного тиску високої заробітної плати. Але це не дало бажаного результату, оскільки замість реального обмеження темпів зростання доходів призвело до розростання нелегальних конвертаційних центрів, через які відбувалось отримання готівки для виплати заробітної плати поза офіційним механізмом. Побічним ефектом цих процесів стало падіння надходжень від прибуткового податку до державного бюджету. Невдовзі граничні розміри стягнення прибуткового податку були знижені до більш обґрунтованих розмірів, що одразу позитивно вплинуло і на бюджетні надходження та знизило рівень криміналізації процесів, пов'язаних із нарахуванням та виплатою заробітної плати на підприємствах.

Оскільки інститути завжди функціонують у певному інституційному середовищі, важливою характеристикою будь-якого інституту є його співвідношення з оточуючими його інститутами. Залежно від функціональних ролей, які при цьому виконуються, необхідно розрізняти базові та забезпечуючі інститути. Базові інститути відіграють ключову роль у відповідній інституційній підсистемі, визначаючи направленість її розвитку на досягнення головної мети створення відповідного інституту. Але, оскільки усі інститути є взаємопов'язаними, ця мета досягається лише через взаємодію інститутів всередині цієї підсистеми, коли усі інші інститути забезпечують рух до поставленої мети.

Наприклад, ліквідність, як інститут банківської системи, що покликаний забезпечити потребу у безперервному руху готівкової грошової маси, спирається на інститути залишки готівки у касах підприємств, установ та організацій, контролю за дотриманням касової дисципліни, фінансових санкцій за порушення цієї дисципліни тощо, тобто на низку інститутів, що забезпечують виконання інститутом ліквідності своєї головної функції - забезпечення безперервності розрахунків між суб'єктами господарювання. У свою чергу, інститут ліквідності, будучи головним у «своїй» - банківській - підсистемі, є одним з елементів, що забезпечують існування інституту платоспроможності господарюючих суб'єктів, усередині зони впливу якого активно функціонують інститути конкурентоздатності, податку, фінансів тощо.

Отже, один й той самий інститут одночасно підпадає під цілу низку ознак, які у своїй сукупності характеризують його якісний стан у кожний момент (період) функціонування економічної системи. При цьому в одній підсистемі міжінституційних зв'язків він може відігравати провідну роль, в той час як в іншій підсистемі – допоміжну. Цей момент має принципове значення, оскільки його належне врахування дозволяє, з одного боку, надавати реалістичну оцінку потенціалу впливу відповідного інституту на економічну ситуацію в той чи інший проміжок часу, залежно від того, про яку властивість інституту йдеться. Наприклад, інститут тіньової економіки зазвичай розглядається з негативним відтінком, і це є виправданим, оскільки з точки зору нормального функціонування розвиненої ринкової системи з усталеними, прозорими та

ефективними формальними інститутами тіньова економіка займає своє поле на узбіччі цивілізованих ринкових механізмів.

Інша річ – трансформаційна економіка. В ній виключно негативна оцінка тіньової економіки вже не буде адекватною, оскільки в умовах неефективної держави та її неспроможності забезпечити належну взаємодію економічних агентів саме тіньова економіка перебирає на себе виконання тих впорядковуючих функцій, які держава виявляється неспроможною виконувати.

Це дозволяє ставити питання ще про одну класифікацію інститутів, за ознакою їх востребованості, відповідно до якої можна вести мову про востребовані та невостребовані інститути. Практична доцільність такої класифікації підтверджується, зокрема, долею інституту держави в деяких африканських країнах через 40 р. після проголошення їх незалежності на початку 60-х рр. минулого століття. Фактична руйнація та зникнення цього інституту призвело до відновлення інституту родоплемінних зв'язків як базового для впорядкування суспільних взаємодій між окремими людьми та їхніми угрупованнями.

Так само для сучасних умов України можна, на наш погляд, вести мову про невостребованість інституту демократії, попри його декларативне запровадження після проголошення державної незалежності. Загальновідомо, що інститут ринку найбільш ефективно реалізується в поєднанні з інститутом демократії (звичайно, як діючим інститутом). За умов же формального характеру інституту демократії ринкові принципи слабнуть та пригнічуються монопольними тенденціями в економічному розвитку, які доводять розвиток економічної системи до становлення кланово-олігархічного політико-економічного симбіозу.

Від розділення інститутів на востребовані і невостребовані слід відрізнити їх класифікацію на діючі та недіючі. У загальному випадку невостребований інститут, як правило, не буває діючим. З іншого боку, інститут може бути востребованим, але недіючим. Найбільш бажаною є ситуація, коли востребований інститут одночасно є діючим. Так, інститут демократії для сучасної України можна вважати невостребованим з позицій реальних потреб та мотивів діяльності доволі значної (якщо не переважної) частини населення і одночасно недіючим в сенсі його реалізації. З іншого боку, інститут захисту приватної власності в Україні є вкрай востребованим, але він так само є недіючим, з огляду на усталену практику рейдерства. Більш цікавою є ситуація, коли невостребований інститут є діючим, прикладом чого можна вважати інститут позадовірного постачання комунальних послуг. Критерієм востребованості (або невостребованості) у цьому випадку слід, на нашу думку, вважати, відповідність інституту наявним суспільним потребам у впорядкуванні відносин між людьми у певній сфері їх взаємодії.

Досліджуючи питання класифікації інститутів, ми вважаємо за необхідне звернути увагу і на такий момент, як виявлення своєчасності виникнення інститутів. Нам уявляється, що в економічній літературі склалась певна спрощена позиція щодо обумовленості виникнення певного інституту сформованими у певний момент суспільними потребами у його формуванні. Насправді такого автоматизму в реальній дійсності не відбувається. Така ситуація, в принципі, є ідеальною і на практиці є скоріше винятком, ніж правилом. А правилом є наявність певної автономності у виникненні інститутів відносно реальних потреб суспільства. Типовим прикладом такої автономності, на нашу думку, слід вважати інститут воєнного комунізму періоду громадянської війни у Радянській Росії. З одного боку, створення цього інституту було вимушеним кроком, здійсненим з метою забезпечення постачання продовольства до міст, але одночасно це було спробою практичного втілення принципів комунізму в країні, у якій для цього не було жодних об'єктивних підстав. Передчасність уведення цього інституту була згодом підтверджена його скасуванням у 1921 р.

З огляду на це ми вважаємо за доцільне використовувати класифікацію інститутів за критерієм своєчасності виникнення на передчасні, своєчасні та запізниті. Така класифікація відображає більш складний характер зв'язку між суспільною потребою у відповідному інституті та його фактичним виникненням (створенням), ніж це вважається зазвичай. Врахування цієї класифікації, на нашу думку, дозволяє глибше зрозуміти суттєво різні результати ринкових перетворень у різних країнах Центральної та Східної Європи упродовж 90-х рр. минулого сторіччя. Так, інститут демонополізації одержавленої економіки практично не був задіяний в Україні, чим значною мірою пояснюється фактичне припинення ринкових перетворень на початку 2000-х рр. Так само запізнитий перехід від безоплатної до грошової приватизації у цей самий період багато в чому спричинив фактичне блокування створення інституту ефективного власника, а

відтак, відіграв неабияку роль у формуванні кланово-олігархічної системи управління економікою та державою. В цілому слід підкреслити, що саме своєчасність створення потрібних інститутів забезпечує значну економію усіх видів трансакційних витрат, що підвищує ефективність дії відповідного інституту. Свого часу у східноєвропейських країнах було застосовано інститут люстрації в процесі очищення державного апарату від ставлеників колишньої комуністичної номенклатури, і це сприяло створенню нормального механізму ротації політичних еліт. Нам видається, що незастосування цього інституту в Україні, можливо, стало одним з чинників фактичного блокування ринкових реформ внаслідок незацікавленості існуючої еліти у створенні механізмів реальної економічної та політичної конкуренції.

Рівним чином, несвоєчасне запровадження будь-якого інституту замість впорядковуючого впливу на економічний розвиток здатне лише створити перешкоди для стійкого економічного зростання. Типовим прикладом може слугувати інститут централізованого планування, який за часів панування командно-адміністративної системи проголошувався чи не найбільшою перевагою соціалізму над капіталізмом. Але після руйнування цієї системи виявилось, що насправді цей інститут, у тому його вигляді, в якому він насправді існував та функціонував, призводив до виникнення численних макроекономічних диспропорцій та економічних аномалій, що дуже ґрунтовно розкрив у своїй останній монографії «Політична економія сталінізму» відомий американський науковець П.Грегори [1].

Взагалі досвід існування СРСР містить багату історію створення неефективних, непотрібних та просто шкідливих інститутів, які своєю діяльністю спричинили багато негативних наслідків для економічного та соціального розвитку країни і, у кінцевому підсумку призвели до її загибелі. Саме тому, як нам здається, Д.Норт у своїй останній монографії «Розуміння процесу економічних змін» [10] так багато уваги приділив дослідженню інституційної динаміки саме у Радянському Союзі. Досвід СРСР зі створення неефективних інститутів має неабияке значення для сучасної української економіки, оскільки наші соціально-економічні реалії теж є багатими на наявність неефективних, а нерідко й шкідливих інститутів. Зокрема, одним з них можна вважати інститут щорічного обрання за конкурсом викладачів вищих навчальних закладів, що працюють за сумісництвом або інститут тестування випускників середніх шкіл, реальні результати існування яких є дуже далекими від заявлених мотивів та цілей їх запровадження. Саме на невідповідність задекларованих цілей та реальних результатів функціонування багатьох інститутів у колишньому СРСР звертає увагу Д.Норт у зазначеній монографії.

Ось чому ми вважаємо цю класифікацію дуже важливою саме як інструмент дослідження інституційної динаміки в умовах ринкової трансформації.

Важливу роль у пізнанні механізмів інституційної динаміки відіграє врахування інтенсивності взаємодії інститутів. Цей аспект має два боки: з одного боку, на інтенсивність взаємодії впливає, так би мовити, внутрішня сила відповідного інституту та його природна здатність справляти відчутний вплив на інституційне середовище. З іншого боку, важливе значення має сила взаємного тяжіння окремих інститутів, яка визначається рівнем їх сполученості та спорідненості. Тому мають бути щонайменше ще два можливих критерії класифікації інститутів: по-перше, з точки зору рівня активності можна розділяти активні та пасивні інститути, а з точки зору взаємодії інститутів слід розділяти сильні, помірні та слабкі міжінституційні взаємодії.

Остання класифікація має не тільки академічно-теоретичне значення, але й суттєву практичну значимість. Поділ інститутів на активні та пасивні відображає чіткий розподіл ролей у між інституційній взаємодії. Тут можна провести певну аналогію з Марксовим розглядом простої форми вартості, коли у парі товарів, що обмінюються, один (який намагається виразити свою вартість) знаходиться в активній позиції, а інший, який слугує матеріалом для прояву (виміру) вартості цього товару – у пасивній позиції. Це не відміння того факту, що товар-еквівалент, у свою чергу, сам може зайняти активну позицію, але у даному співвідношенні і виключно усередині нього, він виконує допоміжну роль.

Так само один і той самий інститут в одній конфігурації інституційної взаємодії може відігравати активну роль (причому кількість інститутів, що беруть участь у цій взаємодії, може сягати набагато більше, аніж два), а в іншій конфігурації – виконувати допоміжні функції. Наприклад, інститут цінних паперів являє собою центральний інститут фондового ринку, що забезпечує його існування як такого, з метою впорядкування процесу перетворення заощаджень у фінансові, а згодом – і в реальні інвестиції. Натомість у сфері житлового будівництва в Україні

в останні роки цей інститут використовувався як допоміжний механізм оптимізації оподаткування будівництва, і в цьому сенсі не міг вважатись реальним інвестиційним інститутом, хоча зовнішні ознаки такого інституту він, безумовно, мав.

Що стосується виділення типів інституційних взаємодій за їхньою інтенсивністю, то ця класифікація має практичний сенс у зв'язку із наступним.

Коли розглядається ефективність інститутів, що найчастіше згадується зменшення трансакційних витрат, яке відбувається саме завдяки впорядковуючій дії інститутів. Але реальне життя чим далі, тим частіше надає приклади неефективної дії інститутів. Провідні вчені в галузі неоінституціоналізму, зокрема, Д. Асемоглу та Т. Еггертссон, з середини 2000-х рр. починають розглядати моделювання неефективних інститутів [5; 6; 7], певною мірою передбачивши майбутню світову фінансову кризу. З цієї точки зору, зазначена криза є перш за все кризою інституційного устрою фінансового сектора економіки, на що звертає особливу увагу, зокрема, не менш відомий лідер сучасного неоінституціоналізму Т.Еггертссон у своїй останній статті, написаній спільно з Т.Хербертссоном [8].

Саме тому врахування сили взаємного впливу інститутів здатне убезпечити дослідника від перебільшення або, навпаки, недооцінки, деструктивного потенціалу тих інститутів, які є не повною мірою адекватними реальним потребам розвитку фінансового сектора сучасної світової економіки.

Наприклад, одним із помилкових уявлень щодо ефективності механізму підтримки стабільності світової фінансової системи була переоцінка сили впливу інститутів державного та міждержавного регулювання в умовах зростаючої відкритості національних фінансових систем. Насправді ж, як зазначає Т.Еггертссон, розглядаючи причини краху банківської системи Ісландії у 2008 р., зростання рівня відкритості банківської системи цієї країни призвело до зростання рівня її вразливості з боку дії міжнародних чинників нестабільності. Але уряд цієї країни переоцінив свої можливості щодо нейтралізації зовнішніх впливів, в той час як необхідно було, стимулюючи перетворення ісландських банків у зростаючій мірі у міжнародні банки, орієнтовані на задоволення фінансових потреб нерезидентів, потурбуватись про те, щоб і світові фінансові інститути (насамперед, Світовий Банк) взяли на себе частку відповідальності за забезпечення стабільного існування національної банківської системи Ісландії [8].

Висновки. Запропонована багатомірна класифікація економічних інститутів дозволяє, на нашу думку, виявити реальні суперечності їх розвитку в умовах ринкової трансформації економіки та застерегти від абсолютизації їх впорядковуючого потенціалу на тлі зростаючого впливу глобалізації на розвиток національної економіки. Крім того, вона дозволяє більш критично сприймати численні інституційні новації (причому не тільки економічні але й політичні), які супроводжують діяльність сучасної української бюрократії та олігархічних кланів.

Література:

1. Грегори П. Политическая экономия сталинизма; пер. с англ./ П. Грегори. – 2-е изд.. – М.: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, 2008. – 400 с.
2. Гуриев С. Как изменит кризис мировую экономику и экономическую науку [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://polit.ru/lectures/2009/05/21/econom.html>.
3. Тамбовцев В. Л. Международное публичное право: неоинституциональный подход / В. Л. Тамбовцев // Общественные науки и современность. – 2009. – № 3. – С. 75– 89.
4. Укіс Ю. О. Роль неформальных інститутів у перехідній економічній системі: автореф. дис. ...канд. екон. наук: спец. 08.01.01 "Економічна теорія"/Ю. О. Укіс: Харків, 2005. – 16 с.
5. Acemoglu D. Modeling Inefficient Institutions [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://econ-www.mit.edu/files/304>.
6. Acemoglu D., Egorov G., Sonin K. Political Selection and Persistence of Bad Governments [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://econ-www.mit.edu/files/4292>.
7. Eggertsson T. Imperfect Institutions. Possibilities and Limits of Reforms./ P. Eggertsson. – The University of Michigan Press, 2005. – P. 272.
8. Eggertsson T., Herbertsson T. T. System Failure in Iceland and the 2008 Global Financial Crisis [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://extranet.isnie.org/uploads/isnie2009/eggertsson/herbertsson.doc>.

9. New Institutional Economics: a Guidebook/edited by Eric Brousseau and Jean-Michel Glachant.- New York, Cambridge University Press, 2008. – P. 560 .

10. North D. C. Understanding the Process of Economic Change/ D. C. North. – Princeton University Press, 2005. – P. 187.

Аннотация

КЛАССИФИКАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ, КАК СПОСОБ ПОЗНАНИЯ ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИЧНОЙ СИСТЕМЫ

Олейник М.В., аспирантка

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Разработаны критерии классификации экономических институтов, предложена их классификация по этим критериям и показаны возможности ее применения к анализу институциональной динамики трансформационной экономики.

Ключевые слова: формальные и неформальные институты, финансовый кризис, классификация институтов, трансформационная экономика.

Summary

CLASSIFICATION OF ECONOMIC INSTITUTES AS A METHOD OF COGNITION OF AN ECONOMIC SYSTEM

Oliynyk M.V., post-graduate student

V.N. Karazin Kharkiv National University

The criteria of classification of economic institutes are developed, their classification is offered on these criteria and possibilities of its application are related to the analysis of institutional dynamics of transformation economy.

Key words: formal and informal institutes, financial crisis, classification of institutes, transformation economy.